

2. Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: Монографія. – К.: Дакор, 2010. – 176 с.

3. Капліна О. В Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі / О. В.Капліна // Вісник НАПрНУ. – 2010. – № 3 (62). – С. 286-295.

4. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т. 2 / уклад. В.В. Яременко, О.М.Сліпушко. – К.: Аконті, 1998. – 910 с.

5. Полянський Т.Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) / Т.Т. Полянський // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. – Вип. 25. – Львів: Галицький друкар, 2012. – 456 с.

6. Малиновский А.А. Злоупотребление правом / А.А. Малиновский. – М.: МЗ-Пресс, 2002. – 128 с.

7. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 320 с.

8. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве / Андрей Владимирович Юдин. – СПб.: Изд-во юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 360 с.

9. Тимошенко В. І. Деформація індивідуальної правосвідомості як передумова зловживання правом / В. І. Тимошенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 3 (89). – С. 13-22.

10. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / М. М. Агарков // Известия Академии наук СССР. Отделение экономики и права. – 1946. – № 6. – С. 424-436.

11. Костенко А. Превращение закона в “дышло” – путь к правовому хаосу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/08/10/6477909/>

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ПРО ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Р. ІВАСИК,

здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article discusses issues related to the appointment and the production of legal expertise in the pre-trial investigation of the legalization (laundering) of proceeds from crime.

Keywords: accounting, electronic documents, forensic-economic forensic-accounting, forensic computer expertise's.

В статті розглядаються питання, пов'язані з призначенням і проведенням судових експертиз під час досудового розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: бухгалтерські, електронні документи, судово-економічна, судово-бухгалтерська, судова комп'ютерно-технічна експертиза.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с назначением и производством судебных экспертиз при досудебном расследовании легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем.

Ключевые слова: бухгалтерские, электронные документы, судебно-экономическая, судебно-бухгалтерская, судебная компьютерно-техническая экспертиза.

Постановка проблеми. Проникнення кримінальних доходів в легальний бізнес є серйозною загрозою для національної економіки і суспільства в цілому. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (далі – легалізація злочинних доходів) є могутнім економічним фактором поширення організованої злочинної діяльності, яка пов'язана з незаконною підприємницькою діяльністю, контрабандою торгівлею зброєю, наркобізнесом тощо.

Актуальність теми. Правоохоронні органи України з органами розслідування інших держав вживають відповідних заходів протидії злочинному відмиванню доходів. Важливим завданням протидії відмиванню грошей одержаних злочинним шляхом є позбавлення злочинця його доходу. Без доходу, яким можна безперешкодно користуватися, злочину діяльність немає сенсу продовжувати. Злочини цього виду найбільш складні для виявлення і доказування. Тому є потреба удосконалювати форми і методи виявлення і документування цих злочинів, тактику і методику їх розслідування. З набранням чин-

ності нового КПК України докорінно змінився порядок реагування на виявленні факти злочинної діяльності. Відбулися певні зміни у процесуальному порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, передбачено низку заходів забезпечення кримінального провадження.

Проблеми розкриття і розслідування легалізації злочинних доходів та ролі в цьому судових експертиз, розглядали в своїх працях такі українські і зарубіжні вчені, як А. Волобуєв, Т. Дмитренко, Г. Дондик, Н. Дондик, І. Зарецька, Н. Карпов, К. Капустник, В. Карюгін, В. Козлов, О. Користін, В. Лисенко, П. Орлов,

І. Осика, А. Ромашов, М. Салтевський, Р. Степанюк, П. Цимбал, С. Чернявський та ін.

Однак незважаючи на цей ступінь наукової розробленості даної проблеми недостатній і потребує постійного удосконалення.

Метою цієї статті є дослідження питань, пов'язаних з проведенням окремих судових експертиз під час досудового розслідування у справах про легалізацію злочинних доходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У практиці досудового розслідування за фактами легалізації злочинних доходів проводяться такі експертизи: судово-економічну, судово-бухгалтерську; фінансово-кредитну, судову техніко-криміналістичну, почеркознавчу, криміналістичну; комп'ютерно-технічну тощо. В рамках цієї статті ми розглянемо деякі з названих судових експертиз.

Судово-бухгалтерську експертизу у цьому виді кримінальних правопорушень призначають не в кожному кримінальному провадженні. Рішення про призначення судово-бухгалтерської експертизи під час досудового розслідування приймає сторона обвинувачення (слідчий, прокурор) самостійно або за клопотанням сторони захисту залежно від обставин справи, за наявності для того підстав, а саме для з'ясування обставин, які підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України, далі – КПК) та потребують необхідних спеціальних знань в галузі бухгалтерського обліку. Для вирішення правових питань призначення експертизи не допускається (ч. 1 ст. 242, ч. 1 ст. 243 КПК). У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутись з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді у порядку, передбаченому ст. 244 КПК [1].

Судово-бухгалтерська експертиза є одним з найбільш по-

ширених різновидів судових експертиз. Необхідність в судово-бухгалтерській експертизі виникає під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ, коли виникає потреба проаналізувати дані про фінансово-господарські операції, якщо вони знайшли своє відображення в бухгалтерському обліку [2, с. 7]. Тому слід погодитися з А.М. Ромашовим, що предметом судово-бухгалтерської експертизи є операції бухгалтерського обліку, що відображають певні сторони фінансово-господарської діяльності, по яких органам досудового розслідування і суду необхідно одержати компетентний висновок особи (осіб), які володіють спеціальними знаннями в галузі ведення бухгалтерського обліку і контролю [3, с. 6]. Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи є документи, бухгалтерські реєстри та бухгалтерська звітність, в яких відображена господарська діяльність підприємств, у тому числі й протиправна. Саме на підставі дослідження документів бухгалтер-експерт робить висновки щодо законності господарських операцій та правильності відображення їх у бухгалтерському обліку [4, с. 378].

Ефективність використання судово-бухгалтерської експертизи визначається: необхідністю, обґрунтованістю і своєчасністю її призначення; правильною постановкою питань перед експертами у відповідності з її можливостями і компетенцією; підбиранням і поданням усіх необхідних для дослідження матеріалів; правильним використанням слідством і судом фактів, установлених експертизою [5, с. 44].

Судово-бухгалтерську експертизу призначають в таких випадках: 1) у разі обґрунтованого сумніву слідчого у правильності висновків в акті документальної ревізії (використання ревізором неналежних методів дослідження, відсутність у ревізора певного досвіду та ін.); 2) за наявності у справі двох або більше актів документальної ревізії (первинної та додаткової або повторної) із

суперечливими даними перевірки або у випадках невідповідності висновків ревізії іншим матеріалам кримінального провадження; 3) у разі обґрунтованого заперечення обвинуваченого (підозрюваного) проти висновків документальної ревізії, якщо для перевірки заперечень потрібні спеціальні знання [6, с. 33; 4, с. 381].

Отже, судово-бухгалтерську експертизу призначають і проводять після закінчення документальної ревізії фінансово-господарської діяльності за результатами якої складають акт.

Під час проведення документальної ревізії: підтверджують факти порушення законодавства; збирають докази злочинної діяльності; визначають розмір заподіяної шкоди; виявляють напрями нецільового використання коштів, одержаних злочинним шляхом; доводять причетність осіб до виявлених правопорушень тощо [7, с. 147].

Після перевірки і оцінки відомостей, що знаходяться в акті документальної ревізії, встановлення їх належності, допустимості і достовірності, її висновки використовують як докази під час прийняття й обґрунтування процесуальних рішень, а саме для повідомлення про підозру, як підстави для проведення додаткових слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів тощо.

В процесі судово-бухгалтерської експертизи, як слушно наголошує М.І. Камлик, має бути вирішено коло питань, до яких належать: визначення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, заподіяної посадовими та матеріально відповідальними особами у результаті скоєння корисливих правопорушень; виявлення недоліків в організації бухгалтерського обліку, звітності і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства, які сприяли утворенню матеріальної шкоди; встановлення відповідності здійснених господарських операцій нормам чинного законодавства; визна-

чення кола посадових осіб, які зобов'язані були забезпечити виконання вимог бухгалтерського обліку та контролю, недодержання яких установлено в ході проведення експертизи; встановлення правильності документального оформлення операцій по прийманню реалізації і збереженню товарно-матеріальних цінностей та руху грошових коштів; встановлення причин, що сприяли вчиненню корисливих зловживань; встановлення правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її результатів [4, с. 378–379].

На вирішення судово-бухгалтерської експертизи В.А. Козлов пропонує ставити такі питання: який стан бухгалтерського обліку на підприємстві; які порушення порядку ведення бухгалтерського обліку мали місце; чи відповідають записи в документах бухгалтерського обліку про виробничі затрати даним первинної документації; з якими господарськими операціями пов'язані допущені в обліку перекручення; чи відповідають дані, відображені в фінансовій звітності підприємства за певний період, даним бухгалтерського обліку; чи повністю оприбутковані матеріальні цінності тощо [8, с. 11]. І.І. Белозерова рекомендує ставити перед експертом-бухгалтером більш широке коло питань [2, с. 7]. Слід погодитися з Л. Георгієвим, що основне питання, яке ставиться на вирішення судово-бухгалтерської експертизи – про розмір матеріальних збитків [5, с. 45]., а А.М. Ромашов звертає увагу на важливість встановлення періоду їх утворення [3, с. 10–11], що має важливе доказове значення і належить до одного з елементів предмета доказування (ст. 91 КПК).

У розпорядження експерта-бухгалтера надають такі документи: 1) первинні та зведені бухгалтерські обліки, регістри аналітичного і синтетичного обліку підприємства (установи, організації), що містять відомості, необхідні для вирішення порушених питань; 2) установчі та

реєстраційні документи суб'єкта підприємництва; 3) документи фінансової та податкової звітності; 4) організаційно-управлінські та інші офіційні документи підприємства, установи, організації (накази, договори, листи, протоколи, посадові інструкції, довідки тощо); 5) висновки спеціальних перевірок (акти ревізій, інвентаризацій, аудиторських перевірок, податкових перевірок); 6) письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної та ін.); 7) протоколи слідчих дій (допитів, очних ставок, оглядів, обшуків, виїмок), а також інші матеріали кримінальної справи; 8) неофіційні документи та інші матеріали, що мають значення для судово-бухгалтерської експертизи [6, с. 34].

Важливе значення в доказуванні фактів легалізації злочинних доходів відіграє фінансово-економічна експертиза, яка досліджує балансові взаємозв'язки даних обліку у зв'язку з конкретними обставинами порушення податкового законодавства. Ці взаємозв'язки знаходять відображення в журналах-ордерах, відомостях та інших регістрах, де накопичується інформація, в головній книзі реєстрації господарських операцій, а також у балансі підприємства та додатках до балансу, включаючи звіт про фінансові результати та їх використання.

Фінансово-економічна експертиза дозволяє відповісти на наступні питання: 1. Чи є (і які саме) порушення вимог нормативних актів у частині встановлення цін на виготовлену продукцію? 2. Чи в повному обсязі і чи в належні строки проведені підприємством дані платежі до бюджету, за договірними зобов'язаннями? 3. Чи не допущені порушення в ході перерахування цих коштів? 4. Чи допущені на підприємстві порушення при виробництві банківських, кредитних і розрахункових операцій? 5. Чи обґрунтовані були вимоги керівництва підприємства про основні або додаткові

асигнування з бюджету? 6. Чи обґрунтовано витрачена в даній організації (підприємстві) вказана сума кредиту? Чи витрачені дані кошти (наприклад, заробітна плата працівника) за призначенням? 7. На скільки обґрунтована ціна нової моделі виробу (з урахуванням інфляції) [2, с. 7–8].

Як правило в цій категорії злочинів призначають комплексну судово-економічну експертизу метою якої є: а) встановлення того, що «сумнівна фінансова операція» являє собою легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом; б) визначення суб'єкта господарювання, де проводились операції легалізації цих доходів; в) визначення джерел створення «тіньових» доходів; г) визначення методів способів їх легалізації; д) виявлення документів на підставі яких здійснювалась легалізація; е) фіксування результатів проведених досліджень у висновку судової економічної експертизи [9, с. 483].

В процесі судово-бухгалтерської експертизи необхідна тісна взаємодія слідчого з експертом-бухгалтером, яка проявляється в тому, що: слідчий контролює дотримання експертом строків проведення експертизи та створює йому необхідні умови для успішного виконання роботи; експерт знайомить слідчого зі своїм планом роботи і вибраною методикою дослідження; додаткові матеріали збираються як за ініціативою слідчого, так і за клопотанням експерта; експерт і слідчий спільно визначають строки проведення етапів експертизи. Крім того, слідчий може бути присутнім при проведенні експертизи, у разі потреби здійснює перевірку документального обґрунтування і правильності розрахунків, а також їх відповідності певним економічним нормативам. При необхідності слідчий може ставити перед експертом – бухгалтером додаткові запитання, які виникають з обставин, виявлених у процесі експертизи, або запитання на клопотання підозрюваного [4, с. 378–379].

В сучасних умовах легаліза-

цію злочинних доходів вчиняють з використанням комп'ютерних технологій. Д. Пашнев виділяє дві групи злочинів, які вчиняються з використанням комп'ютерних технологій:

– злочини, в яких комп'ютерні технології є безпосереднім засобом їх вчинення, коли: об'єктом є відносини у сфері використання комп'ютерних систем, обробки та зберігання комп'ютерної інформації; об'єктом є інші суспільні відносини (власності у сфері господарської діяльності, громадської безпеки громадського порядку тощо);

– злочини, при вчиненні яких комп'ютерні технології є допоміжним засобом їх вчинення. Вони застосовуються для виготовлення або підготовки іншого засобу вчинення злочину або предмета злочину. Йдеться про використання комп'ютерних технологій для підготовки грошей, документів, печаток, штампів, бланків, цінних паперів тощо [10].

В окремих випадках під час досудового провадження про легалізацію злочинних доходів може бути проведена судова техніко-криміналістична експертиза електронних документів. Об'єктом цієї експертизи є матеріальний (матеріалізований) електронний документ. Тому важливим є тип його носія: внутрішній (пам'ять персонального комп'ютера, сервер, комп'ютерна мережа, електронний архів, тощо) і зовнішній (диски, карти флеш-пам'яті, дискети, пластик, папір, магнітна стрічка тощо).

Слід погодитися з думкою С.Й. Гонгало, який вважає, що класифікуючи електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи, потрібно звернути увагу на них як на документи взагалі і як на конкретні об'єкти експертно-криміналістичного дослідження зокрема. В даному випадку електронний документ цікавий лише в матеріалізованому вигляді: на папері, картоні, пластику. Тоді він буде загальним об'єктом експертно-криміналістичного дослідження як документ, а матері-

ал, речовини і технічні пристрої, що були використані та застосовувались для його матеріалізації, будуть об'єктами дослідження окремих видів та підвидів криміналістичних експертиз. Все це стосується зовнішньої характеристики електронного документа [11, с. 34–35].

Стосовно внутрішньої характеристики змісту документа (інформації в файлах), зазначає автор, то в даному випадку вони є безпосередніми об'єктами судової комп'ютерно-технічної експертизи [12, с. 125]. С.Й. Гонгало виділяє два їх види: 1) матеріалізовані електронні документи; 2) електронні документи, що зберігаються в пам'яті електронних пристроїв і вважає, що об'єктами судової техніко-криміналістичної експертизи документів є лише електронні документи першої групи, тобто такі, які перенесені на матеріальні носії: папір, картон, пластик [11, с. 35].

Висновок. Таким чином, розглянуті нами судові експертизи відіграють важливе значення в процесі доказування за фактами легалізації злочинних доходів, оскільки висновок експерта є одним із джерел доказів (ч. 2 ст. 84 КПК), який у разі доведення в суді, що він є належним, допустимим і достовірним, підлягає використанню разом з іншими джерелами доказів під час прийняття й обґрунтування процесуальних рішень.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012р. // Право України. – 2012. – № 10.
2. Ромашов А. М. Вопросы теории и практики судебно-бухгалтерской экспертизы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Ромашов. – М., 1972. – 16 с.
3. Белозерова И.И. Судебно-бухгалтерская и финансово-экономическая экспертиза при расследовании незаконной предпринимательской деятельности / И.И. Белозерова // Рос-

сийский следователь. – 2003. – № 8. – С. 7–8.

4. Камлик М.І. Судова бухгалтерія: [підручник] / М.І. Камлик. – Вид. 5-те, доп. та перероб. – К.: Атіка, 2007. – 552 с.

5. Георгиев Л. Назначение судебно-бухгалтерской экспертизы и использование ее выводов / Л. Георгиев // Соц. законность. – 1979. – № 7. – С. 33–36.

6. Чернявський С. С. Місце судово-бухгалтерської експертизи в методиці розслідування економічних злочинів / С. С. Чернявський // Криміналістичний вісник. – 2005. – № 1(3). – С. 30–37.

7. Чернявський С.С. Документально-фінансова ревізія та її використання у досудовому слідстві / С.С. Чернявський. – Науковий вісник національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 4. – С. 145–154.

8. Козлов В.А. Первоначальные следственные действия по налоговым преступлениям / В.А. Козлов // Российский следователь. – 2003. – № 1. – С. 44–45.

9. Капустник К.В., Карюгин В.И., Ковкин А.В. Проблемы проведения судебной экономической экспертизы в процессе расследования преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем // Теория та практика судової експертизи і криміналістики Випуск 2: Збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. Міністерство юстиції України, Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, Академія правових наук України, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; Ред. колегія: М.Л. Цимбал, М.І. Панов, Е.Б. Сімакова-Єфреман та ін. – Харків: Право, 2002. – С. 483.

10. Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007. – 228 с.

11. Гонгало С.Й. Електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація / С.Й. Гонгало // Адвокат. – 2013. – № 1. – С. 33–36.

12. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій: [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Н.І. Клименко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.